

ALGUNES CONSIDERACIONS GENERALS SOBRE EL RETAULE DE LA VERGE DE L'ESTRELLA

En ocasió de la Festa Major de Tortosa m'ha semblat adequat fer un apropament breu a una de les peces d'art medieval més importants que tenim a la nostra ciutat: el retaule de la Verge de l'Estrella, obra recentment restaurada que es troba a l'altar major de la catedral. Ja des de mitjar del segle XIV, data de la seva construcció, presidia la Seu anterior.

Sobre aquest retaule hi ha una sèrie de notícies documentals força interessants, prou investigades per alguns estudiosos. En coneixem la data de construcció i la procedència pel **Protocol del notari Junyol**, amb data setembre de 1351. El 23 de març de 1442 figura la donació, feta per Bernard Fançhere, d'un collar per a la Verge. També a les actes capitulars del 23 de juny de 1479, s'hi esmenta l'obertura del retaule els diumenges compresos en octaves solemnes. El 1554 es va repintar la part inferior de les portes del retaule; aquesta informació apareix també a les actes capitulars d'aquell any.

El retaule, políptic de fusta estructurat com a tríptic, combina l'escultura i la pintura. La pintura es troba a la part exterior i l'escultura, policromada, a la part interior.

La part escultòrica està composta per trenta escenes disposades en deu carrers verticals. Al mig hi ha la Mare de Déu de l'Estrella, dempeus amb el nen Jesús als braços, i a cada banda, dos santes que portaven atributs distintius (actualment desapareguts) fan angle. Aquestes quatre figures i la de la Mare de Déu estan situades sobre podis poligonals i, damunt d'elles, s'eleven tres pinacles; són les úniques figures de bulto-rodó.

Totes les escenes estan emmarcades per arquerries dobles lobulades, i les superiors, a més, tenen un gablet de forma triangular. Els treballs de l'estructura del tríptic són daurats i policromats; així com també ho són les escultures.

La relació estilística d'aquest retaule amb altres obres catalanes dels mateixos anys no és fàcil. Com acertadament assenyala A. José i Pitarch, aquesta peça es pot comparar amb la decoració de la "Capella dels Sastres", esculpida pel mestre Aloy el 1368 a la catedral de Tarragona. Les figures presenten afinitats en la reducció dels cànons de proporció, en la simplicitat una mica hieràtica, i també en l'expressió teatral dels personatges, la majoria dels quals miren el públic. Les característiques comunes d'aquestes obres s'expliquen, en bona part, per la influència que tingué a Catalunya l'art italià durant el segle XIV.

Hi ha també semblances amb altres peces més o menys contemporànies. Per exemple, la Mare de Déu que presideix el retaule té paral·lismes amb la Verge i el nen de Pere de Sanjoan, obra del monestir de Sant Lluch de Mallorca. El gest de la Verge i la rítmica disposició dels plecs del mantell, són trets coincidents en les dues figures. Així mateix, la posició i la indumentària de la nostra Verge s'assemblen a les de la Verge del Timpà de la portalada principal de la catedral d'Osca, obra esculpida durant la segona meitat del segle XIV.

L'ornamentació que divideix i estructura les escenes es pot comparar amb l'italianitzant Retaule de la Verge Blanca del taller de Sant Joan de les Abadesses. Trobem semblances en el sostre de les escenes amb arcuacions dobles trilobulades i en la coronació dels carrers amb un triangle de decoració lobulada, encara que aquesta decoració és més simple en el cas de Sant Joan de les Abadesses.

Estilísticament, el **Retaule de la Verge de l'Estrella** s'inclou dins del corrent italianitzant, caracteritzat per la recerca de la volumetria, la reducció de les proporcions dels cossos i la simplicitat expressiva. El treball escultòric d'aquesta obra s'apropa al treball d'orfebreria i al de les arquetes d'ivori franceses i italianes dels segles XIII i XIV. Podem citar com a exemples concrets el **Cofanetto con le Storie della Castellana di Vergi**, fet a Bologna a la primera meitat del segle XIV, i el **Políptic de la Verge i el nen** del Museo Civico Medievale de Bologna, de la primera meitat del segle XIV.

Quan contemplem el conjunt escultòric, observem que la disposició de les escenes no segueix cap fil argumental, la qual cosa ens fa pensar que les escenes estan desordenades. Alguns estudiosos pensen que el desordre prové de quan es va repintar el retaule al segle XVI.

El tríptic de la Verge de l'Estrella, com la majoria d'obres religioses d'aquest tipus, informava els creients de les veritats del dogma. Per aquesta raó, la iconografia de les escenes és més aviat de caire popular.

La figura més important del retaule és la Verge central, anomenada de l'"Estrella". Aquesta imatge, com hem dit, està dempeus i porta el nen Jesús. Tant la mare com el fill miren els creients amb una expressió hieràtica que recorda les imatges del segle XIII. Durant el XIV, es dona una expressivitat més gran a les imatges de la Verge i el Nen; és usual trobar-los mirant-se tendrament o intercanviant gestos afectuosos.

Quant a les escenes, podem distingir dos cicles: la vida de Crist, que comença en la Nativitat i acaba en l'Ascensió, i la vida de la Verge Maria que comença en l'Anunciació i fineix en l'Assumpció. Els artistes medievals tenien problemes a l'hora de representar la vida de la Verge. El **Nou Testament** només esmenta la biografia de la Verge pel que fa a la relació que tenia amb Jesucrist. Per a solucionar les il·lucines biogràfiques, els artistes acostumaven a recórrer als Apòcrifs, que contenien més informació. Al **Retaule de la Verge de l'Estrella** apareixen alguns motius extrets dels Evangelis Apòcrifs, però la major part provenen dels Evangelis.

En la manera de representar les escenes es percep certa influència de la sensibilitat franciscana. En aquest sentit, destaca la presència de l'àngel agenollat davant la Verge Maria a l'escena de l'Anunciació. La primera vegada que trobem l'àngel agenollat davant Maria és al llibre **Meditacions sobre la vida de Crist**, atribuït a Sant Bonaventura, però escrit per un franciscà a finals del S.XIII. També l'escena de la Nativitat, que representa la Sagrada Família a l'estable, té com a font iconogràfica original aquest llibre franciscà. Fins aleshores, s'havia posat sempre a la Verge Maria al llit. Les Meditacions sobre la Vida de Crist donaven a les escenes un caràcter més humà, més sensible, i van influir molt en la iconografia del segle XIV.

Per acabar aquest breu comentari, m'agradaria assenyalar la presència del monstre "Gorgoneïon" en l'escena de la "Baixada de Crist als llitls". Aquesta figura ja es troba en els **Apocalipsis Normands** del segle XII, i també en El Beato de San Andrés del Arroyo.

Com veieu, hem prescindit de l'anàlisi iconogràfica de cada escena. No és aquest el lloc adequat. La nostra intenció és subratllar la importància d'una peça notable que conté la nostra Seu. Creiem que la Festa Major és una bona ocasió per visitar-la i poder-la contemplar.

Bones Festes!

JORDI A. CARBONELL I PALLARÉS
Neix a Tortosa el 16 de setembre de 1963.
Es llicencia en Geografia i Història.
Doctor en Història de l'Art.
Escriptor i conferenciant.
És autor del llibre **Francesc Gimeno**, Barcelona.
Diccionari Ràfols-Edicions Catalanes. 1989.